

U borbama za konačno oslobođenje zemlje

Proboj Sremskog fronta

Generalštab Jugoslovenske armije je krajem marta 1945. razradio plan operacija za konačno oslobođenje zemlje.⁸⁶³

Pred početak završnih operacija raspored snaga Jugoslovenske armije južno i sjeverno od r. Save bio je: *1. armija* držala je front u Sremu; *3. armija* (sastava 16, 36. i 51. divizija) nalazila se na dravskom pravcu, a u operativnom pogledu bili su joj potčinjeni 6. korpus (sastava 12. i 14. divizija u Slavoniji) i 10. korpus (sastava 32. i 33. divizija na području Hrvatskog zagorja, Kalnika, Moslavine i Podravine); *2. armija* (sastava 17, 23, 28. i 45. divizija) nalazila se u sjevernom dijelu istočne Bosne na prostoru Semberije, Posavine, Trebave i Ozrena prema Doboju, dok se Operativna grupa korpusa - 2, 3. i 5. korpus nalazila oko Sarajeva.

Na drugoj strani njemački 34. armijski korpus branio je sav prostor od Donjeg Miholjca na Dravi i dalje Dravom i Dunavom do s. Mohova, zatim utvrđenom linijom Sremskog fronta do Bosutskih šuma, a u istočnoj Bosni od Čelića, s. Srnica, Gračanice i grebena Dobojskog Ozrena, a po dubini do linije Podravska Slatina - Slavonska Požega - Brod. Sav prostor utvrđene zone 34. armijskog korpusa nazvan je u njemačkim višim komandama Sremski front, kojem je u to vrijeme njemačka Vrhovna komanda pridavala veliki značaj radi izvlačenja jedinica grupe armija »E« na lijevu obalu Save i skraćivanja fronta. Komandno mjesto 34. armijskog korpusa nalazilo se u s. Nuštaru, sjeveroistočno od Vinokovaca.

Ukupna jačina snaga 34. armijskog korpusa iznosila je oko 120.000 vojnika, oko 700 topova, nekoliko desetina tenkova i veći broj drugog teškog i lakog naoružanja.⁸⁶⁴ Zadatak mu je bio da po svaku cijenu odbrani utvrđenu sremsku zonu, sve dok i posljednji dijelovi njemačkog 21. korpusa ne pređu, u rejonu Bosanskog i Slavenskog Broda, iz Bosne u Slavoniju. U sastavu 21. korpusa nalazilo se oko 80.000 vojnika, oko 550 artiljerijskih oruđa i minobacača, 18 bornih kola i drugog teškog

⁸⁶³ Odlukom vrhovnog komandanta, maršala Tita, NOV i POJ je 1. marta 1945. reorganizovana u Jugoslovensku armiju, Mornarica NOVJ u Jugoslovensku mornaricu, a Vrhovni štab u Generalštab Jugoslovenske armije. Naredbom vrhovnog komandanta od 2. marta, formirana je 4. jugoslovenska armija. U njen sastav su ušli 8, 11. i 7. korpus

⁸⁶⁴ *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije*, kni. II, str. 570-571; Hronika *Sremski front*, str. 309-311.

i lakog naoružanja. On se pod pritiskom 2, 3. i 5. korpusa Jugoslovenske armije teškom mukom i uz ogromne gubitke povlačio dolinom rijeke Bosne prema Slavanskom Brodu.

U takvoj situaciji 5. aprila 1945. na zajedničkom sastanku komandanata armija u Generalštabu Jugoslovenske armije, pod rukovodstvom vrhovnog komandanta, razrađena je osnovna zamisao za izvođenje *sremske operacije*, koja se sastojala u ovome: - da se utvrđena zona Sremskog fronta probije samo dijelom snaga 1. armije, a sa drugim njenim dijelom izvrši lijevi obuhvat opštim pravcem Bjeljina - Brčko - Županja - Cerna - Ivankovo i, u sadejstvu sa dijelom snaga 3. armije koje su imale zadatak da forsiraju Dravu - odsjeku i unište snage neprijatelja na utvrđenoj zoni Sremskog fronta.

Druga armija dobila je zadatak da u sadejstvu sa 2, 3. i 5. korpusom snažno dejstvuje na komunikaciju u dolini r. Bosne gde se neprijatelj pod vrlo teškim uslovima povlačio prema r. Savi i, na taj način, nanosi mu što veće gubitke i sadejstvuje sa 1. armijom.

Za izvođenje ove operacije u sastav 1. armije ušli su 15. makedonski korpus (sastava 42. i 48. divizija) 2. proleterska, 17. istočnobosanska i 22. srpska divizija, 2. tenkovska brigada i Dopunska brigada.⁸⁶⁵

Štab 1. armije izvršio je grupisanje svojih snaga i u duhu osnovne zamisli i postavljenog cilja, odredio ove zadatke:

Južnoj operativnoj grupi sastava: 2. proleterska, 5. i 17. divizija ojačana teškim divizionom 6. proleterske divizije, tenkovskim bataljonom 2. tenkovske brigade i bataljonom Inžinjerijske brigade da razbije neprijatelja na pravcu Bjeljina - Brčko, forsira r. Savu i, u sadejstvu sa Bosutskom operativnom grupom, nastupa pravcem Županja - Cerna - Ivankovo, a potom u sadejstvu sa snagama 3. armije presječe odstupnicu neprijateljevim jedinicama na sremskom frontu.

Neposrednu komandu nad Južnom i Bosutskom grupom preuzeo je komandant 1. armije Peko Dapčević.

Bosutskoj operativnoj grupi, pod komandom Đoke Jovanića, sastava 6. proleterska i 11. krajiška divizija i Konjička brigada, da razbije neprijatelja na prostorijski Strašinci - Vrbanja - Gunja i olakša Južnoj operativnoj grupi forsiranje Save i jednovremeno ugrožava desni bok na utvrđenoj odbrambenoj zoni neprijatelja na Sremskom frontu. Poslije izvršenja zadatka ulazi u sastav Južne operativne grupe.

Snagama 1. armije na Sremskom frontu, pod komandom političkog komesara armije Mijalka Todorovića i načelnika Štaba Milutina Morače, sastava: 1. proleterska, 21, 22, 42. i 48. divizija, 2. tenkovska i Inžinjerijska brigada - da izvrše proboj utvrđene neprijateljeve zone s tim da glavni udar nanesu na desnom krilu osnovnim pravcem: Novak-

⁸⁶⁵ Početkom aprila 1945. Prva armija imala je u svom sastavu deset divizija i četiri samostalne brigade, ukupno 111.078 boraca, 355 topova, 1.152 minobacača, 55 tenkova, 4.993 mitraljeza i puškomitraljeza i 52.742 puške; pred početak završnih operacija 2. armija imala je 58.040 boraca, 42 topa, 398 minobacača, 1.566 mitraljeza i puškomitraljeza i 18.216 pušaka, a 1. maja brojala je 110.000 boraca; 3. armija je 1. aprila 1945. imala 41.148 boraca, 175 topova, 441 minobacač, 1.277 mitraljeza i puškomitraljeza i 14.666 pušaka. Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije, Nikola Anić, Sekula Joksimović i Mirko Gutić, VII, Beograd, 1982, str. 471[^]73.

Bapska - Lovlaš - Vukovar, spoje se sa snagama 3. armije na pravcu Vukovar, a lijevo sa Južnom i Bosutskom grupom u rejonu Vinkovaca.

Da bi se plan operacije ostvario, Južna i Bosutska operativna grupa divizija otpočele su dejstvo 3. aprila, a noću, 11/12. aprila, glavne snage 3. armije otpočele su forsiranje Drave između Valpova i Osijeka, dok je Sremska operativna grupa divizija otpočela proboj utvrđene zone 12. aprila u 5 časova.

Snage njemačkog 34. armijskog korpusa, prvih dana aprila 1945, nalazile su se u ovom rasporedu:

- 11. poljska vazduhoplovna divizija s jedinicama ojačanja, na desnoj obali Drave i Dunava od Donjeg Miholjca do Vukovara;

- Borbena grupa »Brenner«, sastava jedan landenšicen bataljon i 3. bataljon 3. ustaško-domobranske divizije, od Sotina do Opatovca;

- ojačana 41. pješađijska divizija na sremskoj utvrđenoj zoni od Mohova do Lipovca; 963. tvrđavska brigada od Telarevićevog salaša na desnoj obali Dunava sjeverno od Tovarnika; 41. divizija od 963. tvrđavske brigade, pa zaključno do Lipovca; njemačko-kavkaski 842. i njemačko-arapski 845. bataljon na Spačvi, južno i zapadno od Lipovca;

- glavnina 3. ustaško-domobranske divizije i dijelovi bjelogardijskog Ruskog zaštitnog korpusa između Bosutskih šuma i Save, sa osnovnim snagama na liniji Vrbanja - Drenovci - Račinovci, s isturenim obezbeđenjem u selima Jamena - Strašinci - Soljani;

- njemačka 22. grenadirska divizija, glavnina 12. ustaško-domobranske divizije, jedinice Majevičkog i trebavskog četničkog korpusa i dijelovi Ruskog zaštitnog korpusa (svi pod komandom Štaba 22. divizije) na frontu Brezovo Polje - Bijeljina - Čelič - s. Palanka - s. Gornja Brka - Brčko; slabiji dijelovi 12. ustaško-domobranske divizije nalazili su se u Brčkom,⁸⁶⁶

- na drugom pojasu odbrane 34. armijskog korpusa, koji se protezao linijom Valpovo - Đakovačka satnica - Đakovo - Strizivojna - Vrpolje - Berovci - Jaruge (na r. Savi) nalazili su se 8. domobranski lovački puk, 2. ustaška brigada, 594. protivavionski divizion i pozadinske jedinice i ustanove 34. korpusa;

- za borbu protiv 6. slavonskog korpusa i obezbeđenje važnijih objekata u pozadini 34. armijskog korpusa, na prostoru slavonskih planina - Papuku, Krndiji i Dilj-planini, određena je bila njemačka policijska divizija »Stefan«.

Štab njemačkog 34. armijskog korpusa nalazio se u s. Nuštaru sjeveroistočno od Vinkovaca.

Do prelaska Operativne grupe divizija u proboj Sremskog fronta, 5. krajiška divizija prebacila se iz rejona Iloka i Erdevika preko rijeke Save kod Sapca, a zatim u rejonu Zvornika preko rijeke Drine, prevalila preko 210 kilometara i, 3. aprila, prikupila se u rejonu Janja - Bijeljina. Od 3. do 8. aprila 17. istočnobosanska, 2. proleterska i 5. krajiška divizija, potiskujući neprijatelja prema sjeveru, oslobodile su Brezovo Polje,

⁸⁶⁶ Početkom aprila 1945. njemačka 22. divizija imala je 16. 47. i 65. puk, artiljerijski puk (6 topova 75 mm i 4 topa 105 mm), izviđački bataljon, tenkovski izviđački bataljon (15 tenkova srednje tonaže), sanitetsku četu i druge prištapske jedinice - ukupno oko 6.000 vojnika - Zbornik XI, knj. 1., dok. 35, napomena 5. Iz saslušanja ratnog zarobljenika E. Lavača, komandanta 47. puka.

Brčko i Orašje, i nanijelo ogromne gubitke neprijatelju.⁸⁶⁷ Dalji prodor Južne operativne grupe bio je privremeno zaustavljen rušenjem mosta na rijeci Savi u Brčkom. Do tada je Bosutska operativna grupa savladala otpor neprijatelja i do 11. aprila izbila na liniju Đurići - Drenovci - Vrbanja. U međuvremenu su obezbjeđena plovna sredstva - skele i čamci i, 10. i 11. aprila, Južna operativna grupa forsirala je rijeku Savu na odsjeku Brčko - Orašje, spojila se sa Bosužskom operativnom grupom i nastavila gonjenje neprijatelja u pravcu Županje i Vinkovaca. Za to vrijeme Nijemci su izvlačenjem snaga iz rejona Brčkog, pojačali odbranu utvrđene zone ispred Sremske operativne grupe divizija JA.

Za vrijeme dok su se Južna i Bosutska operativna grupa pregrupisavale i vodile borbu za Brezovo Polje, Brčko, Orašje i Vrbanju, u jedinicama Sremske operativne grupe vršene su svestrane danonoćne pripreme za proboj utvrđene zone neprijatelja.

Poučeni gorkim iskustvom za vrijeme nasilnog izviđanja, u kome je 3. krajiška brigada pretrpila velike žrtve, starješinski kadar i cjelokupan sastav Brigade preduzeo je sve mjere da se greške ne ponove. Treća krajiška proleterska brigada posjela je 8. aprila položaje od Babinog Dola na sjeveru do k. 141 na jugu. Prvi i 2. bataljon posjeli su prvu liniju odbrane dok je 3. bataljon zadržan u rezervi. Stab Brigade i prištapski dijelovi bili su razmješteni u Novak-Babskoj. Do početka proboja bio je izgrađen veći broj približnica, uređeni rovovi i skraćeno odstojanje između naših i neprijateljevih položaja. Uklonjen je znatan broj prepreka i napravljeni prolazi u minskim poljima. Neprijatelj je svake noći demonstrativno napadan, uznemiravan i time dovođen u nedoumicu o prelasku u konačan napad.

Komandant 1. proleterske divizije, Vaso Jovanović, izdao je 11. aprila 1945. poslije podne Štabu 3. proleterske brigade usmenu zapovjest na osmatračnici Štaba Brigade za proboj Sremskog fronta. Toga dana u Brigadi je bilo 2.274 borca i rukovodioca. Prvi i 2. bataljon imali su po oko 520 boraca, a 3. bataljon zbog gubitaka koje je pretrpio za vrijeme nasilnog izviđanja, oko 440. Dva dana ranije formirana je i Četa protivtenkovskih pušaka. Od naoružanja 3. brigada je imala 124 puško-mitraljeza, 15 teških mitraljeza, 6 protivavionskih mitraljeza, 588 automata, 14 minobacača 50 mm, 19 minobacača 82 mm, 46 protivtenkovskih pušaka, 6 protivtenkovskih topova 45 mm i 4 topa 76 mm.

Na desnom krilu operativne grupe napadala je 1. proleterska divizija, a lijevo od nje 21. divizija.

Treća krajiška proleterska brigada, ojačana bataljonom tenkova, dobila je zadatak da energičnim napadom razbije neprijatelja opštim pravcem Brzovac - Kragino voće - k. 123 - Papagin salaš - Notin salaš (k. 110) i da glavnim snagama oslobodi Sotin, a pomoćnim pustaru Donje Grabovo i bude spremna za razvijanje uspjeha u pravcu Trešnjak (tt. 103), južno od Vukovara.⁸⁶⁸

⁸⁶⁷ Samo na prostoru Brezovo Polje - Brčko - Orašje, neprijatelj je imao 2.349 mrtvih i 2.320 zarobljenih. Zaplijenjena su 3 topa, 2 minobacača, 182 automatska oružja, 2.300 pušaka i veće količine drugog ratnog materijala i opreme. Zbornik I, knj. 1, dok. 69. Iz operacijskog dnevnika Štaba Južne operativne grupe.

⁸⁶⁸ Zapovjest Štaba 1. proleterske divizije od 11. aprila 1945.

Lijevo do 3. krajiške brigade napadala je 13. proleterska brigada. Zamisao Štaba 1. proleterske divizije bila je da, snažnim udarom na uskom frontu, slomi otpor neprijatelja na glavnom položaju, a potom energičnim i brzim dejstvom 3. i 13. proleterske brigade, uz podršku tenkova i avijacije, ovlada Sotinom i, u sadejstvu sa 5. brigadom 21. divizije, odsječe i uništi neprijateljeve snage u trouglu Srednji potez - Mohovo - Sotin.

Borbeni poredak 3. krajiške bio je postrojen u liniji. Na desnom krilu, prema Kneblovom salašu, napadao je 2. bataljon, u centru borbenog poretka 1, a lijevo prema k. 143. Treći bataljon, bez jedne čete, koja je zadržana u rezervi Štaba Brigade. Glavni udar nanesen je na pravcu 1. bataljona.⁸⁶⁹

Do početka proboja svi elementi borbenog poretka, od najsitnijih delova do svakog borca, bili su potpuno spremni za početak napada. Starješinski kadar i cjelokupni borbeni sastav nisu ni pretpostavljali da će dobiti glavnu ulogu u probou utvrđene zone neprijatelja, u okviru 1. proleterske divizije i Sremske operativne grupe.

Osvanuo je prekrasan proljetnji dan. Na položajima je vladala nezapamćeno velika tišina. Ukopani do zuba, borci su sa nestrpljenjem očekivali znak za početak napada.

Tačno u 4,45 časova 12. aprila, otpočela je artiljerijska priprema. U međuvremenu su provjeravane žičane i radio-veze između pojedinih elemenata borbenog poretka. Za nekoliko minuta počelo je i dejstvo naše avijacije. Njemački položaji našli su se u tom momentu obavijeni gustim dimom i prašinom, što su starješine i borci sa velikim uživanjem posmatrali.

Početak napada bio je predviđen za 5 časova 12. aprila. Iako su časovnici bili sravnjeni i vrijeme utanačeno, komandant 1. bataljona ispalio je dva minuta ranije dvije bijele rakete i dao znak za početak napada. To je dalo vrlo dobre rezultate. Oko 1000 boraca u prvoj borbenoj liniji, za kratko vrijeme, sručilo se na prepreke neprijatelja. U snažnom jurišu zauzeli su prvu, a zatim drugu i treću liniju rovova.

Artiljerija je prenijela vatru po neprijateljevim ciljevima u dubini. Artiljerijski plotuni, mitraljeski rafali i vatra iz svih oružja, u dimu i magli, uz snažno: »Juriš proleterii« postepeno su se gubili u dubini neprijateljeve odbrane. Pravovremeno su u borbu uvedeni i tenkovi i, kroz označene prolaze u minskim poljima i streljački stroj pešadije, gazili su i uništavali neprijatelja.

U toku borbe članovi Štaba Brigade na čelu sa komandantom Ilijom Radulovićem, nalazili su se u prvim borbenim redovima, što je imalo znatnog uticaja na moral boraca i ishod borbe.

U rovovima i skloništima ostali su njemački leševi i u nekoliko skloništa veći broj zarobljenih vojnika. U tom trenutku nije bilo vremena za prebrojavanje žrtava i ratnog plijena. Ukrcani na tenkove, borci su jurili naprijed, kako bi do kraja izvršili postavljeni zadatak. U visini s. Lovaš, tenkove su sačekali njemački pancir-fausti. Jedan tenk je uništen, a drugi oštećen, dok je tenkovski desant uništen.

⁸⁶⁹ A VII, k. 718, br. dok. 7/1. Zapovjest Štaba brigade od 12. 4. 1945.

Zbog brzog prodora i odmicanja pješadije naprijed, bio je narušen sistem žičanih veza. Ni radio-veza nije dobro funkcionisala. Sav teret održavanja veza, sveo se opet na brzonoge bataljonske i brigadne kurire. Pokušaj neprijatelja da u nekoliko uzastopnih protivnapada spriječi dalji prodor Brigade prema Sotinu i Vukovaru, ostao je bez uspjeha. Tako je dnevni zadatak, 3. krajiška proleterska brigada izvršila do 14 časova, 12. aprila 1945. i probila Sremski front.

U vojnoj relaciji Brigade, za period od 12. do 14. aprila 1945, stoji da je ubila 2.137, a zarobila 684 neprijateljeva vojnika. Zaplijenjen je 21 top, 35 teških i 55 lakih minobacača, 170 puškomitraljeza, 1.300 pušaka, 53 strojnice, 4 radio-stanice, 4 kamiona, 1 oklopna kola, 8 motocikla, 15 bicikla i veće količine sitnog ratnog materijala. Uništen je 1 tenk, 4 topa, 2 kamiona, 4 minobacača, 7 puškomitraljeza i ostala oprema.⁸⁷⁰

Gubici Brigade bili su: 85 poginulih, 158 ranjenih i 29 nestalih boraca i starješina.⁸⁷¹

Među 85 poginulih boraca i rukovodilaca, ne računajući one koji su poslije zadobijenih teških rana kasnije umrli, bili su komandiri vodova: Dragutin Banjac, iz Bosanske Krupe i Vitomir Stojanović iz s. Goraći kod Valjeva; politički delegati vodova Nikola Vujanović iz Divosela kod Gospića, Milorad Urošević iz s. Crljevca od Kolubare i Milenko Đurić od Azbukovice; desetari Radivoje Jeličić iz s. Gunjevca iz Tamnave, Miljan Zorić iz Gornjeg Sela kod Pljevalja, Radomir Mirić iz s. Ripnja kod Beograda i mnogi drugi.

Oni su jurišali na čelu svojih desetina i vodova i svojim primjerom učili mlade borce kako se ubacuju ručne bombe kroz otvore i puškar-nice njemačkih bunkera. Oni su od stupanja u Brigadu, oktobra 1944, pokazali izvanrednu hrabrost i stekli neograničeno povjerenje cjelokupnog sastava svoje jedinice. Stali su na čelo svojih desetina i vodova, koje su nekada predvodili Miladin Zorić Garača, Jovo Dobrijević, Boško Kovačević, Dragan Rodić, Dane Grubor, Rade Petrović, Pero Dodig, Simo Morača, Lazo Atlagić, Pepa Kačar, Vlado Ožegović i drugi, i dostojno ih zamjenili u izmjenjenim i još težim uslovima savremenog rata. U prvom jurišu na glavnom položaju teško je ranjen zamjenik političkog komesara 3. čete 1. bataljona, Nikola Trninić Jovetić, koji je od prvog dana stupanja u borbu, jula 1941, bio primjeren borac i član KPJ i, kao takav, osvojio simpatije cjelokupnog sastava Brigade. Bio je to nenadoknativ gubitak za njegove drugove, posebno za to što se približavao dan pobjede, koji on nije dočekaao.

Desno od 3. krajiške proleterske brigade, desnom obalom Dunava, na pravcu Mohovo - Opatovac - Sotin, napadala je 1. proleterska brigada. U sadejstvu sa 5. brigadom 21. divizije, koja se prebacila ratnom rječnom flotilom Crvene armije na desnu obalu Dunava u rejon Opatovca, i presjekla odstupnicu neprijatelju u rejonu Mohova, obje brigade zauzele su Mohovo i Opatovac i nanijele neprijatelju velike gubitke. Do tada je 2. bataljon 3. krajiške brigade već bio slomio otpor neprijatelja i, u 14 časova, zauzeo Sotin.

⁸⁷⁰ A VII, K. 718, br. reg. 1/2.

⁸⁷¹ AVII, K. 718, br. reg. 1/7-2/. Bojna relacija 3. krajiške brigade od 12. do 14. aprila 1945.

Poslije proboja neprijateljeve odbrane na prvoj liniji i oslobodjenjem Opatovca, 3. krajiška proleterska brigada nastavila je energično gonjenje i do kraja 12. aprila izbila u rejon Bogdanovei - Bršadin - Majinci i, uz put, uništavala i zarobljavala pojedine grupe neprijateljevih vojnika, koji nisu uspjeli da se pravovremeno povuku.

Brigada je iz pomenutog rejona krenula 13. aprila u 16 časova pravcem: Nuštar - Ostrovo - Jarmina - Gaboš - Markušica, gdje je stigla oko 1 čas 14. aprila. Na tom putu, neprijatelj nije pružao značajniji otpor. U 14 časova 14. aprila Brigada je krenula preko s. Mrzovići, Kešinci, Semeljci, Viškovci i, oko 19 časova, stigla u s. Gorjanske Ivanovce.

Poneseni uspjesima u probouju na glavnom pravcu utvrđene odbrane neprijatelja, starješine i cjelokupni borački sastav bili su oduševljeni i uvjereni da će savladivati i veće napore. Moral Brigade bio je na zavidnoj visini.

U međuvremenu je 1. proleterska brigada, uz sadejstvo ratne rječne flotile Crvene armije, oslobodila 12. aprila Vukovar i Dalj, a 13. aprila, upućena je u rejon Vinkovaca. Na lijevom krilu 3. krajiške brigade 13. proleterska brigada, 21. i 48. divizija, uz snažnu podršku avijacije i artiljerije ovladale su do kraja 14. aprila linijom Vinkovci - Županja i spojile se sa Južnom operativnom grupom.⁸⁷²

Tako sjajnom uspjehu znatno su doprinijeli lijevokrlni manevar Južne operativne grupe preko Save, i jedinice 16. i 36. divizije 3. armije, koje su, 12. aprila prešle r. Dravu i uspostavile mostobran na desnoj obali Drave od Valpova do Josipovca, širine oko 20, a dubine oko 8 kilometara. Poslije uspostavljanja mostobrana, 16. i 36. divizija orijentisane su prema Donjem Miholjcu i Našicama.

Pri probouju Sremskog fronta, 3. krajiška proleterska brigada, produžila je dejstva na pravcu glavnog udara. Borbe brigade pri probouju Sremskog fronta spadaju u red najsjačajnijih pobjeda u toku njenog borbenog puta. Iako predhodno reorganizovana, popunjena novim naoružanjem i, pretežno, mladim i nedovoljno iskusnim borcima, ona je poslije intenzivne vojno-stručne i političke obuke za relativno kratko vrijeme u ratnim uslovima, zahvaljujući svestranom zalaganju, disciplini, samoodricanju, hrabrosti i požrtvovanju njenih boraca, i ovoga puta u potpunosti izvršila postavljene zadatke i opravdala povjerenje CK KPJ, vrhovnog komandanta i pretpostavljenih komandi i štabova.

Borbe u Požeškoj kotlini

Poslije proboja Sremskog fronta, jedinice njemačkog 34. armijskog korpusa 13. i 14. aprila povlačile su se užurbano na unapred utvrđeni pojas odbrane, s prednjim krajem na liniji: Našice - s. Gorjani - Đakovo - Strizivojna - s. Jaruge da bi na obroncima istočnih slavonskih planina zadržali dalji prodor 1. armije, sve dok se njemački 21. korpus (sastava 7. SS, 181. i 369. divizija), ne prebaci na lijevu obalu Save, koji se pod snažnim pritiskom 2. armije povlačio dolinom Bosne preko Doboja i Dervente prema Brodu.

⁸⁷² Na taj način bio je izvršen probouj Sremskog fronta. Oslobodilački rat, knj. 2. str. 589.

Na frontu ispred 1. armije bile su raspoređene njemačka 22. i 41. divizija, ostaci tvrđavske brigade »Kloc«, dijelovi 12. i 13. ustaško-domobranske divizije i dijelovi Ruskog zaštitnog korpusa. Na položajima od Slavanskog Broda do Pleternice raspoređene su jedinice njemačke policijske divizije »Stefan« i slabije ustaške snage, a u rejonu Slavonske Požege dvije ustaške brigade. Stab 34. armijskog korpusa nalazio se u Slavanskom Brodu.⁸⁷³

Jedinice 1. armije nalazile su se 14. aprila u ovom rasporedu: 1. proletrska divizija je, pošto je na maršu sjeverno od Đakova, razbila dijelove 13. ustaško-domobranske divizije, izbila u rejon s. Gorjani - Đakovačka Satnica; 21. divizija angažovana u borbama za Đakovo; 48. divizija istočno od Strizivojne, a 5. i dijelovi 17. divizije, zadržani su snažnim otporom Nijemaca istočno od s. Beravci. Sesta lička, 11. krajiška i 42. divizija i glavnina 17. divizije bili su na prostorijski Mikanojci - Babina Greda - Gradište - Ratkovci. Druga tenkovska i Konjička brigada i Stab 1. armije u Vinkovcima. Tada su 2. proletrska i 22. srpska divizija izašle iz sastava 1, i ušle u sastav 2. armije.

Jedinice 3. armije vodile su borbu na frontu Našice - Donji Miholjac. Šesti slavonski korpus (sastava 12. i 40. divizija) nalazio se na južnim padinama Papuka i Krndije, djelovao u pozadini neprijatelja i, na taj način, olakšao brže nastupanje jedinica desnog krila 1. armije.

U takvoj situaciji zadatak 1. armije bio je da energičnim dejstvom što prije zauzme Slavonski Brod i Slavonsku Požegu, i da prodire dalje na pravcima - Slavonski Brod, Gradiška i Slavonska Požega - Pakrac.

Pošto su se jedinice poslije višednevnih borbi i marševa sredile i popunile municijom, a borci malo odmorili, 3. krajiška proletrska brigada krenula je pravcem: Gorjanski Ivanovci - Đakovačka Satnica - s. Gašinci - s. Kondrić - Levanjska Varoš - Slobodna Vlast i razmjestila se u selu Savski Do. Desno od 3. krajiške brigade kretala se 1. proletrska brigada. Od Đakova do s. Gorjana, branila se 8. brigada 3. ustaško-domobranske divizije. Energičnim napadom 3. i 1. proletrske brigade, ona je razbijena i, po dijelovima, povlačila se prema Slavonskoj Požegi.

Oko 15 časova 16. aprila 3. krajiška brigada izvršila je pokret prema selu Ruševu, koje je branilo oko 800 ustaša i domobrana. Napad su izvršila dva bataljona 3. krajiške i jedan bataljon 1. proletrske brigade i, poslije jednočasovne i žestoke borbe, selo Ruševo je oslobođeno. Zatim su obje brigade krenule u pravcu s. Đedina Rijeka, prvo 3. krajiška, a za njom 1. proletrska brigada. Pri pokretu prema Đedinoj Rijeci, jedna satnija domobrana sa sjevernih padina Dilja izvršila je protivnapad u lijevi bok 3. krajiške, u namjeri da joj spriječi dalji pokret. Energičnim protivnapadom razbijena je i natjerana na bjekstvo. Do 6 časova 17. aprila 3. krajiška brigada izbila je na prostorijski sela Kalinić - s. Buk. Čim se razmjestila, Brigada je isturila borbeno obezbjeđenje; 1. bataljon prema Pleternici, a 2. prema selu Radanovcima. Lijevo, grebenom Dilja i dalje prema Pleternici, nastupala je 13. proletrska brigada, a pozadi 1. i 3. proletrska brigada, i Italijanska brigada kao divizijska rezerva. Pri pokretu prema Pleternici 1. bataljon nije naišao na otpor neprijatelja,

⁸⁷³ Milutin Morača, *Peta krajiška divizija*, str. 336, VIZ, Beograd, 1984.

Grupa zarobljenih Nemaca u selu Ruševu (Dilj), 15. aprila 1945.

Borci 3. krajiške brigade i Tenkovske brigade JA pred napad na neprijateljski garnizon u Pleternici, april 1945.

dok je 2. bataljon naišao na snažan otpor ustaša i zadržan na grebenu Slovinjak (k. 217). U borbama od 15. do 17. aprila neprijatelj je imao 57 poginulih i 36 zarobljenih oficira i vojnika. Zaplijenjene su 2 haubice, 4 protivtenkovska topa, 3 teška mitraljeza, veći broj puškomitraljeza, pušaka, zaprežnih kola i konja, municije i druge opreme.⁸⁷⁴

Napad na ustaško uporište u Pleternici

Pleternica se nalazi na raskrsnici puteva Slavonki Brod - Slavon-ska Požega - Našice i Đakovo - Slavon-ska Požega. Preko Pleternice se može najkraćim i najlakšim putem izbiti na komunikaciju Slavonki Brod - Zagreb. Odbrani Pleternice Nijemci i ustaše pridavali su poseban značaj.

Neprijatelj je u rejonu Pleternice izgradio vrlo jak odbrambeni čvor odbrane i posjeo ga dovoljno jakim snagama za dužu odbranu. Pored dijelova 3. i 9. ustaško-domobranske divizije, koje su se povlačile prema Zagrebu i stalne posade, Nijemci su odbranu Pleternice pojačali 16. pukom njemačke 22. divizije, a kasnije i cijelom ovom divizijom. Tada je Pleternicu branilo oko 7.000 vojnika.⁸⁷⁵

Pored toga, u isto vrijeme u rejon Nove Kapele izbila je i njemačka 119. divizija, a nešto kasnije i 7. SS divizija, koje su artiljerijskom vatrom podržavale odbranu utvrđenog rejona u Pleternici.

Čitav odbrambeni rejon u Pleternici bio je opasan betonskim i drveno-zemljanim bunkerima, povezanim rovovima i saobraćajnicama i zaštićeni protivtenkovskim i protivpješadijskim minskim poljima, raznim preprekama i bodljikavom žicom.

Napad na Pleternicu izvršila je 1. proleterska divizija, ojačana četom tenkova. Prema zapovjesti Štaba 1. proleterske divizije 13. proleterska brigada, ojačana sa 3. bataljonom 1. proleterske brigade, dobila je zadatak da lijevim obuhvatom napadne Pleternicu sa zapadne strane; 3. krajiška brigada, uz podršku voda tenkova, da napadne sa sjeveroistoka, između r. Orljave i brda Smiljanka (tt 213) a 1. proleterska brigada da izvrši napad sa sjevera između k. 213. i Starac (k. 347).⁸⁷⁶

Napad nije počeo jednovremeno, niti je bilo dobro organizovano sadejstvo između pojedinih brigada i bataljona. Prvo je napad izvršila 13. proleterska brigada noću između 17/18. aprila. Zauzela je Gradac i upala u zapadni dio grada, ali je snažnim protivnapadom neprijatelja prisiljena da se povuče na polazne položaje uz ogromne gubitke.

Narednog dana u 16 časova 3. krajiška proleterska brigada, uz podršku voda tenkova i 13. proleterska ojačana sa 3. bataljonom 1. proleterske brigade, obnovile su napad.

Iako dobro sinhronizovan, ni ovaj napad nije uspio. Ni tada u napadu nije učestvovala 1. proleterska brigada, kako je to bilo planirano, zato što je angažovana u borbama sa dijelovima 3. i 9. ustaško-domobranske divizije u rejonu Bjeliševac - Šumanovac - Jakšić, oko puta Sla-

⁸⁷⁴ AVII, k. 728, br. reg. 44-8/2. Zapovjest Štaba 11. proleterske divizije od 16. 4. 1945.

⁸⁷⁵ Oslobođilački rat, knj. 2, str. 594.

⁸⁷⁶ Zapovjest Štaba 1. proleterske divizije. AVII, k. 715, f. 3, dok. br. 32.

vonska Požega - Našice. U ovom napadu 3. krajiška proleterska brigada pretrpila je velike gubitke.

Nezadovoljan neuspjesima 1. proleterske divizije, a posebno 13. i 3. krajiške brigade, na komandno mjesto Štaba 3. krajiške brigade stigao je komandant 1. armije, Peko Dapčević. Oštro je zamjerio štabovima jedinica i naredio da se uporište u Pleternici mora u što kraćem roku i po svaku cijenu likvidirati. Naime, likvidacijom tog uporišta stvorili bi se uslovi jedinicama 5, 6. i 17. divizije da zauzmu Slavonski Brod i brže prodiru prema Zagrebu. Drugi po redu, napad na Pleternicu nije uspio, pored ostajog, i zbog toga je procjena obavještajnih organa Armije bila da je 70% neprijateljevih snaga uništeno za vrijeme proboja Sremskog fronta, i da se na pravcu Đakovo - Slavonska Požega nalaze slabije neprijateljeve snage.⁸⁷⁷

Napad na Pleternicu obnovljen je u ranim časovima 19. aprila. Oko 8 časova ubačena je u borbu i 1. proleterska brigada, ali je, u prvom naletu, naišla na vrlo snažan otpor iz rejona Starac i Smiljanka (tt 213), na minska polja i žičane prepreke. Do 16 časova uspostavljena je čvrsta veza između sve tri brigade i sadejstvo između četa i bataljona. Zatim je uslijedila desetominutna artiljerijska priprema. Treća krajiška i 1. proleterska brigada, uz snažnu podršku artiljerije i tenkova, napale su Pleternicu sa sjevera, a 13. proleterska sa 3. bataljonom 1. proleterske komunikacijom koja od Pleternice vodi ka Batrini.

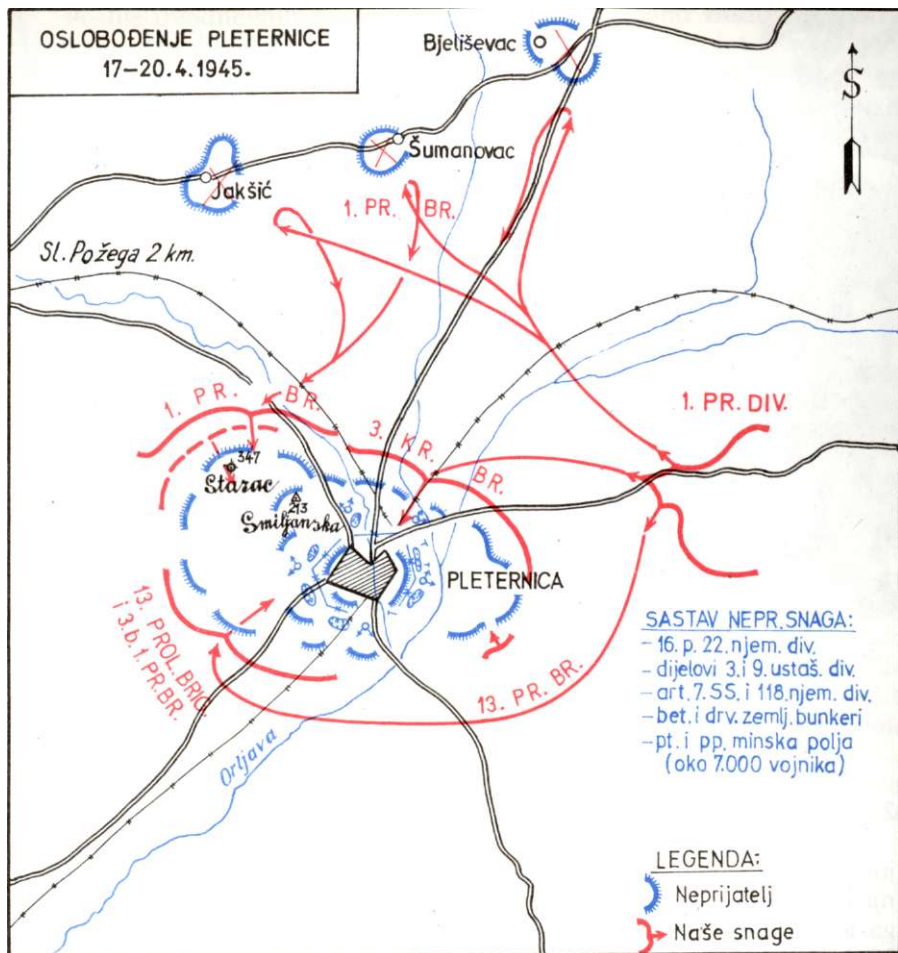
Nezadovoljni prijekorom komandanta Armije za neuspjeh u prvom napadu na jednoj strani, i željom da što prije izvrše zadatak, svi članovi Štaba 3. krajiške brigade i članovi štabova bataljona našli su se u prvom streljačkom stroju. Iako su politički komesar Brigade Petar Lazarević i njegov zamjenik Pero Trninić bili lakše ranjeni, našli su se u prvoj borbenoj liniji u sastavu jurišnih grupa, isticali se primjerom i podsticali borce. Na svaki uspjeh i osvojeni objekat neprijatelj je odgovarao protivnapadom. To se noću 19/20. aprila ponovilo nekoliko puta. U jednom od njemačkih protivnapada, streljačke čete bile su prisiljene da se povuku. Na položaju je ostao protivtenkovski top 45 mm, koji komandir voda Zivomir Bošković nije napustio. Izlažući se smrtnoj opasnosti, uz pomoć posluge, preuzeo je ulogu nišandžije i brzim paljbom odbio juriš neprijatelja. Zaustavio je prodor tenkova, bez čije podrške ni njemačka pješadija nije mogla produžiti napad. Za pokazanu samoinicijativu i odlučnost odlikovan je Ordenom za hrabrost.

Poslije toga događaja neprijatelj nije izvodio protivnapade. Te noći Brigada je krvarila kao nikada do tada. Svakog časa na bataljonska pre vijališta stizali su novi ranjenici, među kojima i članovi štabova bataljona i komandi četa. *»U toku te borbe samo 1. četa, 1. bataljona promijenila je devet komandira,«*⁸⁷⁸

U posljednjem jurišu otpor neprijatelja je slomljen. U četiri časa 20. aprila Pleternica je bila oslobođena. Sva uporišta, tvrde zgrade i bun-keri uništeni su i prorešetani direktnim pogodcima artiljerijskih oruđa, svježnjevima bombi i energičnim dejstvom jurišnih grupa. Ostaci nje- mačke 22. divizije povukli su se prema Batrini, ostavljajući na stotine

⁸⁷⁷ AVII, k. 715, f. 3, dok. 24. Naredenje Štaba 1. proleterske divizije.

⁸⁷⁸ Zbornik sjećanja, *Treća krajiška brigada*, knj. 2, str. 570.

poginulih, ranjenih i zarobljenih, i ogromnu ratnu tehniku i opremu. Poslije završene borbe 3. krajiška brigada se prikupila, djelimično sredila i nastavila gonjenje neprijatelja.

U ovom napadu 1. proleterska divizija imala je oko 360 poginulih i 770 ranjenih.

U tridesetočasovnoj borbi za Pleternicu, iz stroja 3. krajiške proleterske brigade izbačeno je 429 boraca i rukovodilaca, od kojih 88 poginulih ili naknadno podleglih ranama, 312 ranjenih i 29 nestalih.

Među poginulima su bili: Mirko Knežević, politički komesar 1. bataljona, Jozo Franičević i Juraj Daniluk, komandiri četa i Milorad Simović komesar čete; zastavnici Đuro Čubrilo, Dušan Pilipović, Lazo Grbić i Marko Markobrat komandiri vodova.

Među ranjenima su bila 23 oficira, komandira i politička komesara četa.⁸⁷⁹

⁸⁷⁹ AVII, k. 718, br. reg. 1/4-2.

Sanitetsko osoblje brigade zbrinjava ranjenike za vreme borbi za Pleternicu, april 1945.

Prva proleterska brigada bez 3. bataljona, imala je 76 poginulih i 235 ranjenih.⁸⁸⁰

Politički komesar 1. bataljona, Mirko Knežević, bio je jedan od najmiljenijih i najhrabrijih boraca Brigade. Imao je 21 godinu. U poslednji juriš poveo je grupu od 19 odabranih boraca svoga bataljona. Iako ga je od toga odvrćao komandant bataljona, grupa je izvršila juriš, a Mirko je u jurišu poginuo.⁸⁸¹ U istoriji 3. krajiške proleterske brigade nijedna pobjeda u bezbroj borbi, nije bila tako skupo plaćena kao ova na Pleternici. Brigada je skoro prepolovljena krenula prema Zagrebu.

Gubici koje je Brigada pretrpila u borbi za Pleternicu, posebno 1. bataljon, još više su potresli cjelokupni njen sastav nego gubici 3. bataljona za vrijeme nasilnog izviđanja nekoliko dana ranije u Srijemu. Međutim, uslovi u kojima se Brigada našla zahtijevali su da se borba nastavi, neprijatelj savlada i zemlja oslobodi.

U međuvremenu 18. aprila iz doline rijeke Bosne na lijevu obalu Save prebacila se i posljednja jedinica njemačkog 21. korpusa, koje su ojačale odbranu Slavenskog Broda i spriječavale dalji prodor 5, 6. i 17. divizije 1. armije.

Međutim, istovremeno dok je 1. proleterska divizija vodila borbu za Pleternicu, 5, 6. i 17. divizija, oslobodile su oko 23 časa 20. aprila Slavenski Brod.

⁸⁸⁰ A VII, k. 717, f. 2, dok. 25.

⁸⁸¹ Zbornik sjećanja, *Treća krajiška brigada*, str. 571.

Poslije dvodnevnih borbi, 16. i 17. aprila u rejonu Budrovci - Strizivojna - Vrpolje, 42. i 48. divizija krenule su za 1. proleterskom divizijom preko Pleternice i 21. aprila oslobodile Slavonsku Požegu.⁸⁸²

Iz sastava 1. armije izašla je 17. divizija i krenula preko s. Trnova, Gašinaca, Podgorača i Našica i u rejonu Virovitice ušla u sastav 3. armije.

Borbe na rijeci Ilovi

Pošto je oslobodila Slavonski Brod, Pleternicu i Slavonsku Požegu, 1. armija dobila je zadatak da produži gonjenje neprijatelja prema Zagrebu. Prva proleterska i 21. divizija nastupale su opštim pravcem Slavonski Brod - Nova Gradiška - Okučani, a 5, 6, 42. i 48. divizija, Tenkowska i Konjička brigada od 22. do 24. aprila prebačene su preko Slavonske Požege u širi rejon Pakraca, a zatim produžile gonjenje neprijatelja.

Da bi spriječili dalji prodor naših snaga, poslije gubitka Virovitice, Slavanskog Broda i Banje Luke, Nijemci su užurbano pripremali već djelimično utvrđenu liniju odbrane od Drave, preko Bilo-gore - rijekom Ilovom - Pakrača poljana - Novska - Jasenovac i rijekom Unom do Bosanskog Novog.

Komandu nad svim njemačkim i ustaškim snagama od Save do Drave preuzeo je Stab njemačkog 21. korpusa, u čijem je sastavu bilo 16 divizija. Cilj njemačke odbrane na pomenutoj liniji bio je spriječiti brz prodor 1, 2. i 3. armije prema sjeveru i obezbjediti potrebno vrijeme za izvlačenje njemačkih i kvislinških snaga prema Austriji.

Pred frontom 1. armije nalazile su se neposredno raspoređene četiri njemačke i pet ustaško-domobrantskih divizija i jedna njemačka brigada, a u rezervi 7. SS divizija »Princ Eugen«.⁸⁸³

Cim je slomila otpor neprijatelja u rejonu Požeške kotline i oslobodila Pleternicu, 1. divizija dobila je zadatak da što prije izbije na komunikaciju Slavonski Brod - Nova Gradiška u rejonu Batrina. Prva je krenula 3. krajiška proleterska brigada⁸⁸⁴ duž komunikacije Pleternica - Batrina. Nešto kasnije, lijevom obalom Orljave krenula je Italijanska brigada. Za 3. krajiškom brigadom krenula je 1. proleterska brigada. Kad je čelo 3. krajiške brigade izbilo ispred sela Ratkovicе, dočekana je snažnom vatrom neprijatelja iz rejona Rastik (tt 247) - Majdan (k. 214) - s. Dragovci - s. Ratkovicа.

U borbu su stupili 1. i 2. bataljon, ojačani protivtenkovskom baterijom, četom protivtenkovskih pušaka i inžinjerijskom četom.

Neprijatelj je u prvo vrijeme pružao snažan otpor, ali je poslije jed-nočasovne borbe bio prisiljen na povlačenje. Ubrzo je pristigla i 1. pro-

⁸⁸² Zbornik, tom 11, knj. 1, dok. 84 i 85. Operacijski dnevници 42. i 48. divizije.

⁸⁸³ Na frontu pred 1. armijom nalazile su se njemačke 22, 369, 181. i 41. divizija i 1, 3, 7, 8. i 9. ustaško-domobrantska divizija. *Završne operacije za oslobodenje Jugoslavije 1941-1945*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1957, str. 683.

⁸⁸⁴ A VII, k. 718, br. reg. 9/1.

leterska brigada i, u sadejstvu sa 3. krajiškom, produžila gonjenje neprijatelja prema Batrini. Do tog vremena, glavnina njemačkog 21. korpusa već je bila izvučena prema Okučanima, ostavljajući samo slabije zaštitne dijelove. Kad su 3. i 1. brigada zauzele Batrinu, prednji dijelovi 21. srpske divizije, goneći neprijatelja, izbili su u visinu sela Lužana. Zatim su obje divizije nastavile energično gonjenje neprijatelja prema Okučanima i dalje prema Zagrebu. Duž puta Batrina - Nova Gradiška nastupala je 3. krajiška brigada, a za njom 1. proleterska brigada, dok je lijevo duž željezničke pruge nastupala 13. proleterska brigada i jedinice 21. srpske divizije.

Goneći zaštitne dijelove neprijatelja, 3. krajiška brigada je 23. aprila izbila u rejon sela Rešetara i Cernika i, poslije kratkog odmora, produžila nastupanje da bi 24. aprila izbila ispred sela Smrtići, 5 km sjeveroistočno od Okučana, gdje je dočekana snažnom odbranom neprijatelja.

Ne gubeći vrijeme, poslije kratkotrajne artiljerijske pripreme, dva bataljona 3. krajiške brigade pod komandom zamjenika komandanta brigade Dušana Trninića, napala su neprijateljevo uporište u s. Smrtići. Neprijatelj je pružio vrlo jak otpor, pa su u borbu ubačeni 3. bataljon 3. krajiške i 1. bataljon 1. proleterske brigade i Italijanska brigada. Poslije kratkotrajne borbe neprijatelj je razbijen i prisiljen na povlačenje. Oko 5 časova 24. aprila jedinice 21. srpske i 1. proleterske divizije, oslobodile su Novu Gradišku i produžile gonjenje neprijatelja prema Okučanima. U borbu je uvedena i cijela 1. proleterska brigada. Frontalnim napadom 1. proleterske i desnim obuhvatom 1. krajiške brigade neprijatelj je razbijen, i krajem 25. aprila Okučani su bili oslobođeni. Za 1. proleterskom i 3. krajiškom brigadom kretale su se 13. proleterska i Italijanska brigada.

Na dijelu fronta ispred 1. proleterske divizije odstupali su dijelovi njemačke 41. i 1. ustaško-domobranske divizije, podržavani snažnom vatrom artiljerije. Prilikom povlačenja neprijatelj je iza sebe ostavljao pravu pustoš, rušio sve mostove i propuste na putu i željezničkoj pruzi, a specijalnom mašinom isprespjecao pragove na željezničkoj pruzi, postavljao minska polja i razne prepreke, da bi što više usporio pokret naših jedinica, dobio u vremenu i omogućio pravovremeno izvlačenje svojih jedinica prema Austriji. Neprijatelj je naredni pojas odbrane organizovao na liniji: r. Una - Novska - Ilova - Bilo-gora - Virovitica.⁸⁸⁵

Pri daljem nastupanju naredni jači otpor neprijatelj je pružio 27. aprila na položajima Bujavica - Novi Grabovac. Prvi napad naših snaga nije uspio. Uvođenjem u borbu svježih snaga, neprijatelj je htjeo da po svaku cijenu spriječi prodor naših snaga na pravcu Okučani - Novska. Naročito žestoke borbe vođene su u rejonu Volonderski Brijeg. U toku dana neprijatelj je izvršio nekoliko snažnih protivnapada, ali bez uspjeha. Ni jedna ni druga strana u toku dana nisu mogle da se pomjere ni napred ni nazad. Zahvaljujući samoinicijativi starješina, hrabrosti i požrtvovanju boraca, neprijatelj je krajem dana ipak popustio. Samo toga dana na položaju je ostalo 117 poginulih njemačkih vojnika i veći broj ranjenih.

⁸⁸⁵ Oslobođilački rat, knj. 2, str. 638.

Iz stroja 3. krajiške proleterske brigade izbačeno je preko 60 boraca i starješina. U posljednjem jurišu Brigada je ostala bez komandanta 2. bataljona Laze Atlagića, koji je smrtno pogođen podlegao ranama, i političkog komesara Milana Skakića, koji je teško ranjen prenesen u bolnicu. Poginuli su i Petar Mirković, zamjenik komandira čete i Radovan Savić, politički delegat voda. Oni nisu imali sreće da na čelu svoga bataljona prodefiluju ulicama oslobođenog Zagreba. Među ranjenima su bili i komandiri četa Simo Salapura i Milan Keča, i još desetak starih boraca.

Za posljednjih 18 dana borbi iz stroja Brigade izbačeno je 828 boraca i rukovodilaca.⁸⁸⁶ Najbolji borci postajali su desetari, najbolji deseteri komandiri vodova, a ovi najbolji komandiri četa i s uspjehom komandovali svojim jedinicama. U tim borbama cjelokupni sastav Brigade bio je jako zamoren i iscrpljen. Cijeloj 1. proleterskoj diviziji bilo je potrebno bar nekoliko dana predaha, ali to situacija nije dozvoljavala.

Pošto frontalno potiskivanje neprijatelja nije dalo očekivane rezultate, Štab 1. proleterske divizije odlučio je da 3. krajišku i 13. proletersku brigadu iz rejona Okučana, uputi preko Bijeke Stijene, Kričke i s. Popovca u rejon s. Lipovljana, sa zadatkom da desnokrilnim bočnim manevrom presijeku odstupnicu neprijatelju na dijelu komunikacije Banova Jaruga - s. Lipovljani. Poslije izvršenog zadatka 3. krajiška proleterska brigada prebačena je u rejon Goveđeg polja.

Nekoliko dana bilo je dovoljno da se borci malo odmore, jedinice srede i nastave borbu. Tako se cijela 1. proleterska divizija našla u rejonu: 1. proleterska brigada u s. Donji i Gornji Uljanik, 3. krajiška proleterska brigada u s. Dežanovcu, 13. proleterska u s. Kukunjevcu, a Italijanska u s. Blagorodovcu.⁸⁸⁷

Treća krajiška brigada popunjena je 30. aprila sa oko 400 novih boraca, koji su odmah raspoređeni po jedinicama. Proslava 1. proleterske divizije održana je 1. maja. Počela je priredbom organizovanom povodom dolaska novih boraca, koji su tom prilikom položili zakletvu. Na zboru je govorio politički komesar 1. armije Mijalko Todorović. Pored ostalog, odao je veliko priznanje 1. proleterskoj diviziji za postignute rezultate i ukazao na predstojeće zadatke.

Do tada Sjeverna grupa divizija 1. armije, 5, 6, 42. i 48. divizija, i jedinice 3. armije, nisu uspjele probiti odbranu neprijatelja na rijeci Ilovi. Upornom odbranom jedinica koje su ranije posjele odbrambene položaje na Ilovi i energičnim protivnapadom 7. SS divizije »Princ Eugen«, Nijemci su odložili prodor 1. armije prema Čazmi.⁸⁸⁸

Noću 30. aprila na 1. maj 1945, Nijemci su počeli organizovano da povlače svoje posljednje dijelove sa rijeke Ilove prema Čazmi, Vrbovcu i Zagrebu. Pošto 1. armija nije uspjela presjeći odstupnicu neprijatelju, Štab 1. armije naredio je svim jedinicama da nastave energično gonje-

⁸⁸⁶ Bojne relacije 3. krajiške proleterske brigade.

⁸⁸⁷ A VII, k. 715, f. 3, dok. 26. Naredenje 1. proleterske divizije.

⁸⁸⁸ Milutin Morača, *Peta krajiška divizija*, str. 342, VIZ, Beograd, 1984.

nje neprijateljevih divizija.⁸⁸⁹ Drugog maja 1945. u borbu je uvedena i 1. proleterska divizija i, do kraja 3. maja izbila u s. Pavlovacy a zatim produžila gonjenje opštim pravcem: Trnovitica - Berak - Vagovina - Čazma - Dubrava. Desno od 1. divizije nastupale su 5. i 11. divizija, a lijevo 6. proleterska i 21. divizija.

Uporednim gonjenjem, na desnom krilu 1. divizije, nastupala je 3. krajiška brigada, u sredini 1. proleterska, a lijevo 13. proleterska brigada, a pozadi njih, u drugom ešelonu, Italijanska brigada. Samo na nekoliko uzastopnih položaja neprijatelj je pružio slabiji otpor. U zaštitnici su se, prema izjavi zarobljenika, nalazile slabije snage ustaša i Čerkeza, dok su se njemačke jedinice povukle na jedan do dva dana ranije.⁸⁹⁰

Na prvi jači otpor 3. krajiška brigada naišla je 4. maja kada je prešla put Bjelovar - Garešnica, a nešto kasnije i sjeverozapadno od s. Martinca. Pošto je razbila neprijatelja, noću 4/5. maja 1945. Brigada se prebacila preko puta Bjelovar - Čazma, i u brzom naletu oslobodila s. Daskaticu, Zdenčec i Sišćane. Neprijatelj se povukao na desnu obalu r. Česme, a pri povlačenju porušio dva mosta. Za kratko vrijeme 1. i 3. bataljon 3. krajiške brigade prešli su preko improvizovanih mostova r. Česmu, produžili napad i, oko 10 časova, ovladali selima Donji Markovac i Kabal, a zatim produžili prema selu Ivančanima. Pokušaj jedne satnije ustaša da oko 14 časova, udarom u lijevi bok 1. bataljona iz rejona sela Vukšince, spriječi dalji prodor 1. i 3. bataljona, odbijen je snažnom vatrom mitraljeske čete 1. bataljona. Goneći razbijene i demoralisane dijelove neprijatelja, bataljoni su, tako reći, upali na leđima zaštitnih dijelova u s. Dubravu i posjeli raskrslu puteva Žabno - Dubrava - Čazma i Dubrava - Vrbovec. U toku te borbe poginuo je komandir mitraljeske čete, Nikola Pilipović i dva borca.

Do kraja 6. maja divizije 1. armije dostigle su liniju: Gornji i Donji Tkalec - s. Lukovo - Vrbovec - s. Lonjica - s. Lupoglav - s. Kloštar - Ivanić Grad.

Štab 1. armije, izdao je zapovijest 7. maja potčinjenim jedinicama da u sadejstvu snagama 2. armije oslobode Zagreb.⁸⁹¹ U centru borbenog poretka i pravcu glavnog udara, opštim pravcem Vrbovec - Zagreb napadala je 1. proleterska divizija.

Desno, na pravcu Zlatar Bistrica - Zabok, napadale su 5. i 11. divizija, a lijevo 6. proleterska, 21. i 48. divizija, dok je 42. divizija zadržana u rezervi.

Bilo je predviđeno da i 10. zagrebački korpus napada na pravcu 1. proleterske divizije,⁸⁹² ali zbog udaljenosti njegovih jedinica on nije stigao na vrijeme.

Oslobođenjem Vrboveca, stvorili bi se povoljni uslovi za brži prodor naših snaga prema Zagrebu. Sem toga, osnovna komunikacija Varaždin - Zagreb i sporedni putevi koji izvode u dolinu Krapine,

⁸⁸⁹ Bojna relacija 1. proleterske divizije. AVII, k. 715, f. 3, 9, 27; *Oslobodilački rat* knj. 2, str. 639.

⁸⁹⁰ AVII, k. 715, f. 3, dok. 28. Naredenje 1. proleterske divizije i izvještaj 1. proleterske brigade. AVII, k. 717, f. 2, dok. 32.

⁸⁹¹ Zbornik, tom 11, knj. 1, dok. 117. Zapovjest Štaba 1. armije od 7. maja 1945.

⁸⁹² Zbornik, tom 11, knj. 1, str. 624-629. Zapovjest Štaba 1. armije od 7. maja 1945.

bili bi ugroženi, a kojima su Nijemci i ustaše izvlačili svoje snage prema sjeveru.

Pošto je obaviještena o безусловnoj kapitulaciji Njemačke i pod snažnim udarima Jugoslovenske armije na cijelom frontu, njemačka Komanda Jugoistok naredila je svim jedinicama ubrzano povlačenje.

Glavnina njemačkih i kvislinških snaga, ustaša, domobrana i četnika, ubrzano se povlačila 7. maja preko Zagorja u pravcu Celja i Dravograda u namjeri da izbjegne zarobljavanje, pređe jugoslovensku granicu i preda se savezničkim snagama u Koruškoj.

Prema zapovijesti Štaba 1. proleterske divizije⁸⁹³ 1. 3. i 13. proleterska i Italijanska brigada, dobile su zadatak da krenu usiljenim maršem prema Zagrebu, ne obazirući se na razbijene dijelove neprijatelja koji su se po grupama probijali prema Zagrebačkoj gori i Zlatar Bistrici.

Dok je 3. krajiška proleterska brigada potiskivala neprijatelja prema s. Dubravi, 1. i 13. proleterska brigada gonile su neprijatelja prema s. Vrbovcu. Vrbovec su u to vrijeme branili dijelovi njemačke 22. divizije, 369. legionarske divizije, 1. ustaško-domobranska divizija i dijelovi 21. puka zloglasne ustaške Crne legije i nešto Čerkeza. Njihov zadatak bio je da po svaku cijenu brane utvrđeni rejon oko Vrboveca, sve dok se ustaško rukovodstvo i posljednje jedinice ne povuku iz Zagreba. Štab 1. proleterske divizije u to vrijeme nije imao potpunijih podataka o stepenu utvrđenja, jačini i sastavu snaga koje su branile širi rejon oko Vrboveca.

Napad na Vrbovec izvršile su 1. i 13. proleterska brigada uz podršku artiljerijskog divizion 1. divizije; 1. brigada sa sjeveroistočne, a 13. brigada s juga prema željezničkoj stanici. Koristeći se dominantnim i unaprijed utvrđenim položajima, neprijatelj je pružio vrlo žilav otpor. Napad je obnovljen 6. maja uz snažnu podršku artiljerije i avijacije. I artiljerija neprijatelja bila je vrlo aktivna. Pošto je u toku 7. maja ovladala dijelom komunikacija Vrbovec - Gradac, ubačena je u borbu i 3. krajiška brigada. Prije nego što je otpočela napad na Vrbovec, uz put je razbila neprijatelja i ovladala selima Varoš, Topalovac i Cerje. Izbijanjem na tu prostoriju iznenadila je neprijatelja i ugrozila njegovu odbranu na tom pravcu. Koncentričnim dejstvom sve tri proleterske brigade, otpor neprijatelja bio je slomljen i Vrbovec oslobođen. Samo mali dio njegovih snaga uspio je da se probije iz obruča na spoju 1. i 13. brigade noću 7/8. maja.

U ovoj borbi naročito velike gubitke pretrpila je 1. proleterska brigada - 158 poginulih i 359 ranjenih boraca.⁸⁹⁴

Po oslobođenju Vrboveca, 1. proleterska divizija 8. maja bila je prikupljena; 1. proleterska brigada u s. Biškupec; 3. krajiška u s. Sveti Ivan Zelina, 13. proleterska u s. Pisarjevo, a Italijanska brigada u s. Šalovec.⁸⁹⁵ Ne čekajući ni časa, 1. i 13. proleterska brigada krenule su usiljenim

⁸⁹³ Zbornik, tom 11, knj. 1, str. 667-683. Izvod iz operacijskog dnevnika Štaba 1. proleterske divizije od 11. maja 1945. upućen Stabu 1. armije.

⁸⁹⁴ A VII, k. 717, f. 2, dok. 5. Bojna relacija 1. proleterske brigade; Operacijski dnevnik 1. proleterske divizije, A VII, k. 715, f. 3, dok. 29/.

⁸⁹⁵ Zbornik, tom 11, knj. 1, str. 667-683. Izvod iz operacijskog dnevnika 1. proleterske divizije od 11. maja 1945.

maršem prema Zagrebu, ne osvrćući se na manje grupe neprijatelja koje su se probile prema sjeveru.

Pošto je slomila otpor Nijemaca i ustaša na rijeci Ilovi, 1. armija je glavni udar nanijela na pravcu Dugo Selo - Sesvete - Zagreb. Na tom pravcu nastupala je ojačana 21. srpska divizija. Na putu Sesvete - Maksimir jedinice 21. divizije zaplijenile su i uništile ogromnu ratnu tehniku neprijatelja. Ovakvim manevrom 1. armije dio njemačkih i ustaških snaga nabačen je na Zagrebačku goru, sa kojima su se obračunale 3. krajiška proleterska brigada i druge brigade 1. armije. Do tada, odnosno do 8. maja dvije brigade 45. divizije 2. armije prešle su Savu kod s. Jakuševca, ušle u Zagreb, te zauzele radio-stanicu, naselje Trnje, željezničku stanicu, Trg Kralja Tomislava i aerodrom.⁸⁹⁶ Na intervenciju vrhovnog komandanta, Štab 1. proleterske divizije naredio je Štabu 13. proleterske brigade da u toku dana mora prodrijeti u Zagreb. Međutim, s obzirom na veliku udaljenost, 13. brigada ušla je u Zagreb tek krajem 9. maja.⁸⁹⁷

U očekivanju jedinica JA u Zagrebu je »napetost došla do kulminacije«, napisao je Lj. Vidas. »Neprijatelj je uglavnom napustio grad, pa smo sa oduševljenjem dočekali ulazak naše armije. Grmljavina topova je naglašavala da se pred gradom vodi borba sa ostacima bandita. Oko 11 sati prohujala je kao vihor vijest »Naši ulaze«! Kakvog li oduševljenja! Sva su srca zakucala od radosti... Radio-stanica koju je već preuzela naša vojska, javljala je svakog časa o stanju u Zagrebu. Samo još u nekim dijelovima grada trajale su slabe ulične borbe, sa manjim skupinama ustaša... Na večer opet slušamo radio-stanicu koja govori o velikoj pobjedi. Sljedeći dani bili su dani blagdanskog raspoloženja.«⁸⁹⁸

I 1. proleterska brigada, vodeći sporadične borbe sa razbijenim grupama neprijatelja, stigla je usiljenim maršem na istočnu ivicu grada i oko 14 časova promarširala sa proleterskom zastavom na čelu kolone kroz oslobođeni Zagreb.

Posljednje borbe 3. krajiške proleterske brigade

Međutim, u takvoj situaciji 3. krajiška proleterska brigada, ojačana artiljerijskim divizionom Artiljerijske brigade 1. divizije, dobila je vrlo delikatan i odgovoran zadatak. Noću 7/8. maja ona se prikupila u rejonu s. Novo Mjesto, 3-4 km istočno od Svetog Ivana Zelina, s tim da krene usiljenim maršem i desnim obuhvatom padinama Zagrebačke gore izbije u rejon Šestine i, sa zapadne strane, da upadne u Zagreb. Desno od 3. krajiške brigade grebenom Zagrebačke gore nastupala je Italijanska brigada. Od Novog Mjesta do s. Šestine je preko 45 km. Prema zapovjesti Štaba Brigade, kolona se kretala osnovnim pravcem: Sveti Ivan Zelina - Biškupec - Kašina - Vidovec - Markuševac - Šestine - Vrapče. Cilj tog manevra bio je da se onemoguću izvlačenje neprijateljeve motorizovane kolone i pješadije, koja se probijala padinama

⁸⁹⁶ AVII, k. 715 A br. reg. 33/66-4.

⁸⁹⁷ Todor Radošević, *13. proleterska brigada »Rade Končar«*, str. 333.

⁸⁹⁸ Lj. Vidas, *Zagreb u očekivanju naše armije* prigodne borbe Trinaeste proleterske brigade, str. 252.

Posle razbijanja ustaške bojne kod sela Šestine (Zagreb), 8. maj 1945.

Zagrebačke gore i dalje prema Mariji Bistrici. Brigada je krenula 8. maja u 2 časa iz Novog Mjesta. Čim je čelo kolone prešlo put Sesvete - Sveti Ivan Zelina, naišlo je na snažan otpor neprijatelja. Za borbu su se razvili 2. i 3. bataljon i, poslije kratkotrajne borbe, razbili neprijatelja koji se povukao u s. Berislavce, malo se sredio i prešao u protivnapad, koji su 1. i 3. bataljon energičnim dejstvom odbili i produžili pokret.

S obzirom na postavljeni cilj i u želji da što bolje izvrši zadatak i učestvuje u oslobođenju Zagreba, zajedno s ostalim brigadama, Štab 3. krajiške brigade odlučio je da sa glavninom Brigade produži pokret, a 2. bataljonu postavio je zadatak da se obračuna sa razbijenim neprijateljem. Poslije tog sukoba, glavnina Brigade krenula je usiljenim maršem da bi što prije izbila na postavljeni cilj. Istovremeno i istim tempom kretale su se i ostale brigade 1. proleterske divizije, da što prije, u sadejstvu sa jedinicama 2. armije, oslobode Zagreb. Ispresjecan teren, uzak i prašnjav put, usporavali su pokret kolona. Artiljerijski divizion, brigadna baterija, prateće i pozadinske jedinice, uz velike napore, pristizali su streljačke bataljone.

Da bi 3. krajiška brigada izvršila postavljeni zadatak, njen štab je odlučio da komandant Brigade, operativni oficir Nikica Pilipović i obavještajni oficir Bojan Polovina, sa 1. i 3. bataljonom krenu što brže naprijed, a da 2. bataljon i ostali dijelovi Brigade krenu organizovano i planski za 1. i 3. bataljonom, pod komandom ostalih članova Štaba Brigade. Čelni bataljoni nisu se zadržavali u borbi sa manjim grupama neprijatelja, koje su se probijale prema Zagrebačkoj gori.

Na kraju 8. maja, kod s. Markuševca, Čazim Golalić komesar 1. bataljona i Nikola Pilipović Maraš, zamjenik političkog komesara bataljona vozeći se u čezama, naišli su na ustašku zasjedu i obojica poginuli. Poslije dvadesetočasovnog marša bez zastanka i odmora, u prvi sumrak, pošto je kolona prošla selo Markuševac, naišla je na kolone neprijateljevih vojnika razmještene oko puta. Na čelu kolone 1. i 3. bataljona kretali su se komandant 1. bataljona Mišo Ćulibrk, zamjenik političkog komesara bataljona Braco Galin i komandant Brigade Ilija Radulović. Pri susretu sa neprijateljem shvatili su da se radi o neprijateljevim vojnicima koje je zarobila 6. lička divizija, koji su se umorni i demoralisani odmarali.

Bez obzira na to, 1. i 3. bataljon prolazili su pored oklopnih vozila, kamiona, automobila, artiljerijskih oruđa, zaprežnih kola i automatskog oružja, kroz kolonu od nekoliko stotina neprijateljevih vojnika, a da ih niko nije upitao ko su i kakve su im namjere. Za to vrijeme nije ispaljen ni jedan jedini metak.

Kolona 3. krajiške brigade produžila je pokret i pred zoru, poslije puna 24 časa napornog marša, stigla u s. Šestine. Kolona je zastala, a pošto se nigdje nije čula borba, oko sela Šestine organizovana je kružna odbrana. Štab Brigade smjestio se u župnikovu kuću u selu i organizovao prikupljanje podataka o neprijatelju. Župnik je bio predusretljiv i obavjestio je komandanta Brigade da se u blizini sela nalazi jedna domobranska bojna, koja se želi predati. U samu zoru pred župnikovu kuću stigao je zapovjednik Bojne u crnoj limuzini, i izrazio spremnost da se bori protiv Nijemaca. Odmah zatim njegova bojna posjela je položaje sjeverno od s. Lukšić, frontom prema Zagrebačkoj gori.

Međutim, oko 5 časova kolona neprijateljevih vojnika, kroz koju su prethodne noći prošli 1. i 3. bataljon, i za koju su smatrali da su zarobljenici, krenula je u napad na 1. i 3. bataljon iz tri pravca i na svakom pravcu sa po 500 vojnika. Pošto su prišli na blisko odstojanje, pozvani su na predaju i da odlože oružje. Međutim, umjesto predaje uslijedila je vrlo žestoka paljba sa obje strane. Članovi Štaba Brigade tek tada su shvatili situaciju u kojoj su se našli. Neprijatelj je ulagao ogromne napore da se probije prema Zagrebačkoj gori. Nakon dvočasovne, ali vrlo žestoke borbe, neprijatelj je bio prisiljen na odstupanje u pravcu s. Kraljevec.

Poslije izvjesnog vremena, neprijatelj se sredio i ponovo prešao u protivnapad na 1. bataljon, i domobransku bojnu koja je prihvatila borbu. Protivnapad je odbijen, a od domobranske bojne u sastavu 3. krajiške brigade ostalo je oko 40 boraca, koji su se hrabro borili u toku cijelog dana. Bataljoni su se brzo sredili, posjeli povoljnije položaje i organizovali kružnu odbranu.

U međuvremenu je iskrasao još jedan problem. Ponestalo je municije sovjetskog porijekla, a naročito za puškomitraljeze. Neprijatelj je to uočio i ponovo prešao u protivnapad. Zalihe municije spale su na svega po nekoliko metaka na pušku, a oko 10 časova »ugasio« se i posljednji puškomitraljez, sem jednog jedinog, koji je imao dovoljno municije. Situacija je bila vrlo kritična, posebno za to što ni sa jednom susjednom jedinicom nije bilo veze, Viti je, pak, Štab Brigade bio obavješten šta se sve dešava u Zagrebu. U kritičnom trenutku pristigao je 2. bataljon

artiljerijske jedinice i ostali dijelovi Brigade sa rezervama municije. U jednoj uvali pronađeni su i magacini raznovrsne municije njemačkog porijekla, od koje se mogla koristiti samo minobacačka, zato što razlika u kalibru od 1 mm nije predstavljala problem.

Situacija se oko 11 časova potpuno izmjenila. Neprijatelj je potpuno razbijen, a njegova tehnika, posebno motorna vozila, bila su obavijena dimom i prašinom od snažne minobacačke vatre. Pored toga i jedan «jedinu »šarac« koji se još našao u Brigadi u rukama hrabrog »šardžije«, komandira 2. čete 3. bataljona, odigrao je prvorazrednu ulogu. Eksplozija municije koja se nalazila na kamionima, poslije svakog pogotka, unosila je još veći strah i zabunu u neprijatelja. Rejon u kome je 3. krajiška brigada 9. maja vodila vrlo žestoku borbu, pretvoren je u pravu pustoš. Napuštena motorna vozila, artiljerijska oruđa, minobacači, vozeće kuhinje pješadijsko naoružanje, ležali su popaljeni, oštećeni ili prvrnuti pored puta.

Karakteristično je da u toku 9. maja za vrijeme dok je 3. krajiška proleterska brigada vodila najžešće borbe na padinama Zagrebačke gore, nije između Štaba 1. proleterske divizije i Štaba 3. brigade postojala ni telefonska ni radio-veza. Pokušaj Štaba 1. proleterske divizije da u nekoliko navrata uspostavi vezu sa Štabom 3. brigade, upućivanjem pojedinih vodova, pa i četa, nije uspio. Svaki put su te jedinice bile onemogućene od neprijatelja i vratile se neobavljenog posla. Tek 10. maja oko 11 časova veza je bila uspostavljena, pošto je 3. krajiška brigada razbila neprijatelja u rejonu Šestine.

Pošto je veza uspostavljena, Štab 1. proleterske divizije je bio obavješten o rezultatima borbe, a Štab 3. krajiške brigade o situaciji u Zagrebu. Brigada je dobila zadatak da se što prije sredi, organizuje prikupljanje ratnog materijala, a sve zarobljenike uputi u sabirni logor.

U međuvremenu, pošto je začelje 3. krajiške brigade 8. maja prešlo komunikaciju Zagreb - Varaždin, jedna neprijateljeva motorizovana kolona probijala se prema Varaždinu. Na položajima Hum - Marija Bistrica, zaustavljena je snažnim otporom 6. istočnobosanske proleterske i 15. majevičke brigade 17. divizije.

Toga dana u 14 časova na osnovu proglasa njemačke Vrhovne komande o bezuslovnoj kapitulaciji Njemačke, upućen je ultimatum neprijateljstevim snagama, koje su se u to vrijeme nalazile na prostoriji Breznički hum - Trgovišće, sjeverozapadno od Križevca.

Nakon izvjesnog vremena komandant 6. proleterske istočnobosanske brigade, Rade Čorak sa grupom oficira štaba brigade, sastao se sa grupom njemačkih oficira, koju je predvodio njemački major, komandant jednog bataljona. Pregovori su vođeni stojeći na otvorenom terenu. Nijemci su priznali da je došao kraj rata, da su spremni da prekinu borbu i predaju naoružanje, pod uslovom da prethodno traže saglasnost pretpostavljene komande. Zaključeno je da prekid vatre prestane u 18 časova i predaja u 22 časa istog dana. Nakon toga pregovarači su se rastali.

Cilj Nijemaca je bio da putem pregovora dobiju u vremenu, kako bi se sa što manje gubitaka izvukli sa isturenog položaja na kome su se našle njihove jedinice. Ne poštujući dogovor, Nijemci su otpočeli ubrzano povlačenje preko Trgovišća u pravcu Krapine. Došlo je ponovo

Prikupljanje plena kod sela Šestine (Zagreb), 8. maj 1945.

do vrlo žestoke borbe. Za vrijeme povlačenja, u rejonu sela Breznica i Hum i na komunikaciji prema Zlatar Bistrici, neprijatelj je zapalio preko 150 vozila i uništio nekoliko desetina topova i teških minobacača, a pešadijom nastavio užurbano povlačenje. Zatim su 17. i 16. divizija produžile gonjenje neprijatelja u pravcu s. Mihovljan.⁸⁹⁹

Poslije borbi u rejonu Šestine, štab brigade odredio je grupu starješina i vojnika sa zadatkom da prikupe zarobljenike, zaplijenjenu tehniku i naoružanje i predaju u sabirni centar.⁹⁰⁰

Naši gubici bili su 27 poginulih, 145 ranjenih i 13 nestalih boraca i starješina.

Tako je, u jutarnjim časovima 10. maja 1945. na južnim padinama Zagrebačke gore, 3. krajiška proleterska brigada završila četvorogodišnji ratni put.

Po izvršenom zadatku, jedinice brigade su se prikupile i razmjestile u Zagrebu, a posle kraćeg odmora krenule za Trst. Treća krajiška proleterska brigada, nije imala priliku da na čelu 1. proleterske divizije i ostalih brigada 1. i 2. armije, među prvima uđe u oslobođeni Zagreb, što je inače bila želja celokupnog sastava.

⁸⁹⁹ Rudi Petovar i Savo Trikić, »Šesta proleterska istočnobosanska brigada«, str. 664, VIZ, Beograd, 1983.

⁹⁰⁰ ... »U borbama koje je 3. krajiška brigada vodila u toku 8, 9. i noću, 9/10. maja izbrojano je 1.200 ubijenih, a zarobljeno 630 neprijateljskih vojnika... Zaplijenjeno je 56 topova raznog kalibra, 63 minobacača, dvoja borna kola, 133 puškomitraljeza, 71 radiostanica, 70 telefonskih aparata, 70 telefonskih centrala, 15 vozećih kuhinja, 25 kamiona, 7 putničkih automobila, među kojima i limuzina Ante Pavelića, koja je nađena kod njegove vile pod Zagrebačkom gorom. Pored toga zaplijenjeno je 1.500 konja sa kolima i opremom, nekoliko magacina razne opreme i municije i drugog ratnog materijala.«

Jedinice 2. bataljona 3. krajiške brigade ulaze u Zagreb 10. maja 1945.

Devetog maja 1945. poslednjeg dana borbe, rukovodeći kadar brigade sačinjavali su:

U štabu brigade: komandant Ilija Radulović Ile, politički komesar Petar Lazarević Švabo, zamjenik komandanta Dušan Trninić, zamjenik političkog komesara Pero Trninić, načelnik štaba Milan Đukić, načelnik operativnog odsjeka Nikica Pilipović, načelnik političkog odsjeka Lazo Srđić, načelnik personalnog odsjeka Drago Kačar, načelnik organizacijsko-mobilizacijskog odsjeka Drago Marjanović, načelnik obavještajnog odsjeka Bojan Polovina, načelnik OZN-e Jovo Šobot i načelnik šifrantskog odsjeka Simo Trkulja.

Načelnici rodova: načelnik artiljerije Lazo Uzelac, načelnik inženjerije Jovo Ajder, načelnik veza Luka Ačić i načelnik kluba Milan Čulafić.

U komandi pozadine brigade: zamjenik komandanta za pozadinu Sava Novković, načelnik tehničkog odsjeka Ilija Golijanin, intendant Đuran Rokvić, referent za ishranu Duško Pilipović, referent za odjeću i obuču Kilola Kapelan, načelnik finansijskog odsjeka Stevan Šobot, referent saniteta Dragija Torbica i brigadni ljekar Sokalj Tolja.

U 1. bataljonu: komandant Mišo Čulibrk, politički komesar Ćazim Golalić, zamjenik komandanta Boško Marić Šolaja i zamjenik političkog komesara Braco Galin.

U 2. bataljonu: komandant Niko Knežević, politički komesar Milan Skakić, zamjenik komandanta Mile Ožegović i zamjenik političkog komesara Dušan Kerkez.

U 3. bataljonu: komandant Milan Bodiroža Radak, politički komesar Dragutin Bego, zamjenik komandanta Milan Tankosić i zamjenik političkog komesara Nikola Pilipović Maraš.

Međutim, i ako je nemačka vrhovna komanda još 7. maja, potpisala akt o bezuslovnoj kapitulaciji, rat na tlu Jugoslavije još nije bio završen. Brzim prodorom jedinica 3. armije, preko Varaždina i Maribora u rejon Dravograda i jedinica 4. jugoslovenske armije poslije oslobođenja Trsta i manevrom uz dolinu Soče i preko Ljubljane i izbijanjem u Korušku u rejon Celovca, обруч je zatvoren, a glavnini njemačkih i ustaško-domobranskih snaga onemogućeno probijanje preko jugoslovensko-austrijske granice u Austriju.

U toku 14. i 15. maja, na području Dravograd - Slovengradec, kapitulirale su glavne snage neprijatelja. U tim borbama neprijatelj je pretrpio ogromne gubitke u ljudstvu a na bojnopolju izgubio svu ratnu tehniku i pješadijsko naoružanje. Među zarobljenima je bio i njemački feldmaršal Ler, glavnokomandujući svih snaga, koje su se povlačile prema Austriji, među kojima i veći broj generala, viših i nižih oficira.

Tako je rat na tlu Jugoslavije završen 7 dana poslije kapitulacije fašističke Njemačke, a jedinice Jugoslovenske armije završetak rata krunisale slavnom pobjedom, nad neprijateljem svih boja i raznovrsnih formacija.

Iz lične karte 3. krajiške brigade

Na dan formiranja, 22. avgusta 1942, u prvom stroju Brigade stajala su 704 borca u selu Kamenici kod Drvara. Pretežan broj sačinjavali su industrijski i šumski radnici Drvara i Bosanskog Petrovca, nekoliko đaka i manji broj zemljoradnika, uglavnom, mlađih ljudi.

Septembra mjeseca imala je preko 1.250 boraca i bila sposobna da izvodi najraznovrsnija borbena dejstva u uslovima partizanskog ratovanja.

Početkom novembra 1942. ušla je u sastav 1. proleterske divizije NOV i POJ, u kojoj je ostala sve do kraja rata. Cjelokupni sastav Brigade, rukovođen hrabrim i provjerenim komandantom i političkim komesarom, Nikolom Karanovićem i Simom Tadićem, i ostalim članovima Štaba Brigade, ulagao je posebne napore da sve jedinice u brigadi dostignu borbene kvalitete, koje su do tada stekle 1. proleterska, 3. sandžačka i druge brigade NOVJ koje su prije nje formirane.

Poslije nekoliko uzastopnih, ali vrlo uspješnih borbi, 3. krajiška brigada, u sastavu 1. proleterske divizije dobijala je sve odgovornije i delikatnije zadatke. Što je vrijeme više odmicalo, Brigada se brojno, vojnički i politički, sve više jačala i organizovala.

Od četiri bataljona, krajem 1943, u toku rata imala je u svom sastavu sedam bataljona, što nije bio slučaj sa ostalim brigadama NOV i PO Jugoslavije. Njeno brojno stanje sve do prelaska u Srbiju, sredinom

1944, kretalo se od 1.600 do 1.850 boraca, od kojih 150 do 180 žena-boraca. Za vrijeme borbi za oslobođenje Beograda i na Sremskom frontu, narasla je na preko 3.500 boraca. I pored povremene popune, ali i velikih gubitaka na Sremskom frontu i u borbama za konačno oslobođenje zemlje, rat je završila sa preko 2.000 boraca, od kojih oko 170 žena-boraca.

Na svom borbenom putu prešla je preko 23.000 kilometara.

U toku rata vodila je borbe u sastavu 1. proleterske divizije sa dvije elitne njemačke divizije - 1. brdskom i 7. SS divizijom »Princ Eugen«. Učestvovala je u 117 značajnih borbi širom Jugoslavije, od čega samo za oslobođenje 33 grada i desetine većih i manjih mjesta.

Od dana svog formiranja, do kraja rata, nanijela je neprijatelju gubitke od oko 37.000 poginulih i ranjenih vojnika. Zaplijenila je ili uništila 6 aviona, 43 tenka i oklopna automobila, 2 borna kola, 200 kamiona sa raznom opremom, oko 200 automobila, 130 topova raznih kalibara, 2 teške haubice, 150 teških minobacača, 111 lakih minobacača, 826 mitraljeza i puškomitraljeza, 11.800 pušaka, 30 vagona municije, 20 vagona hrane, 5 skladišta odećne opreme, 15 skladišta oružja i municije, 1 skladište benzina sa 3,500.000 litara. Porušila je 55 mostova i 14 kilometara željezničke pruge, 12 željezničkih stanica, 1 tunel, 33 lokomotive, 280 željezničkih vagona, 6 raznih fabrika, 2 rudnika, 1 električnu centralu, oko 100 radio-stanica raznog dometa, 80 telefona, 115 vozećih kuhinja, 1.500 konja s kolima, i zarobila 9 neprijateljevih zastava.

Višegodišnjim prikupljanjem i provjerom podataka, utvrđeno je da se u sastavu Brigade, u toku rata, borilo 6.274 borca. Međutim, cijeni se da je kroz nju prošao daleko veći broj boraca.

Od 6.274 borca, njih 2.686 je rođeno na području SR Bosne i Hercegovine, 2.621 na području SR Srbije, od kojih 167 u Vojvodini i 8 na Kosovu. Na području SR Hrvatske rođeno je 530, Slovenije 86, Crne Gore 33 i na području Makedonije 13.

U redovima Brigade borilo se: 295 Italijana, 5 Rusa, 2 Rumuna i po jedan Poljak, Francuz, Bugarin i Turčin.

Sa područja Bosne i Hercegovine Brigada je popunjavana sa terena 53 opštine. Najveći broj njih rođen je na terenu opštine Bosanski Petrovac - 1.022, Drvara 935, Sanskog Mosta 126, Bihaća 112, Bosanske Krupe 55, Ključa i Bugojna po 52, dok je na terenu ostalih 46 opština Bosne i Hercegovine rođeno od 8 do 50 boraca.

Sa područja SR Srbije Brigada je popunjavana sa terena 37 opština. Samo iz Beograda u Brigadu je stupilo 438 boraca, Mladenovca 382, Niša 157, Valjeva i Aleksandrovcu po 154, Uba 149 i Arandelovca 105, dok je sa terena ostalih opština Srbije u Brigadu stupilo 5 do 100 boraca.

Ogromna većina boraca sa područja SR Hrvatske rođena je u Dalmaciji, 33 na terenu opštine Donji Lapac i po 10 do 15 boraca sa terena opština Županje, Vinkovaca, Belog Manastira i Daruvara.

Borci rođeni na području SR Slovenije potiču sa terena Nove Gorice i Idrije, dok su borci iz Crne Gore rođeni u Pljevljima, Mojkovcu i Bijelom Polju.

Nacionalni sastav boraca Brigade bio je: 5.234 Srbina, 403 Hrvata, 86 Slovenaca, 33 Crnogorca, 102 Muslimana, 13 Makedonaca, 98 Mađara, 295 Italijana, 5 Rusa, 2 Rumuna i po jedan Poljak, Francuz, Bugarin i Turčin.

Posebno mjesto u redovima Brigade zauzimaju borci Italijanskog bataljona »Mateoti«, koji su se, rame uz rame sa ostalim borcima Brigade, hrabro borili i isticali primjerom. Oni su zajedno sa ostalim borcima Italijanima, koji su se borili u redovima jedinica NOV i POJ, ispunili svoj internacionalni dug prema narodima Jugoslavije i progresivnim snagama svoje zemlje u borbi za pobjedu nad italijanskim i njemačkim fašizmom i međunarodnom reakcijom.

Od 6.274 borca do 22. avgusta 1942, kada je Brigada formirana, stupilo je u borbu 1.415, a do kraja 1942. još 328 boraca. U 1943. godini u Brigadu je stupio 891 borac, 1944. godine 3.023, a 1945. godine 617 boraca.

Od 6.274 borca u Brigadi je bilo 400 žena-boraca. Njih 88 stupilo je u borbu 1941. godine, 165 u 1942, 83 u 1943, 57 u 1944. i 6 u 1945. godini.

Prema godinama starosti u Brigadi je bilo: do 16 godina 239 boraca, od 17 do 19 godina 1.537, od 20 do 22 godine 1.934, od 23 do 25 godina 984, od 26 do 29 godina 566, od 30 do 35 godina 524 i preko 35 godina 162 borca. Za 328 boraca nisu utvrđeni podaci o godinama starosti. Pretpostavlja se da su to bili borci mlađih godišta.

Prema socijalnom sastavu: 1.635 su bili radnici, 3.536 zemljoradnici, 254 učenika, 25 studenata, 83 službenika, 283 domaćice i 458 ostalih profesija.

Članova KPJ i članova SKOJ-a bilo je 1.590, od kojih 1.242 člana KPJ i 343 člana SKOJ-a, dok je broj kandidata za članove KPJ bio promjenljiv i kretao se od nekoliko desetina pa naviše. Od 1.590 članova KPJ i SKOJ-a, njih 82 bili su borci od 1941. godine, 443 od 1942, 559 od 1943, 368 od 1944, 138 od 1945. godine. Šesnaest boraca bili su članovi KPJ od prije rata.

Prema funkciji koju su obavljali u Brigadi i u drugim jedinicama NOV i POJ, bilo je preko 1.600 rukovodilaca, i to:

- u četama 1.216 od kojih: 411 desetara, 209 komandira vodova, 93 politička delegata voda, 207 komandira četa i 40 zamjenika, 53 politička komesara čete i 33 zamjenika, 27 ekonomista četa i 143 četna bolničara, odnosno bolničarke;

- u bataljonima je bilo 218 starješina, od kojih: 53 komandanta bataljona i 24 zamjenika, 32 politička komesara i 16 zamjenika, 7 adutanta bataljona, 8 obavještajnih oficira, 9 rukovodilaca SKOJ-a, 24 intendanta, 4 referenata saniteta, i 5 njihovih zamjenika;

- u Štabu Brigade 113, od kojih: 7 komandanata i 7 zamjenika, 10 političkih komesara i 8 zamjenika, 4 načelnika Štaba, 2 operativna oficira, 8 obavještajnih oficira, 9 intendantata Brigade, 7 članova Politodjela, 9 rukovodilaca SKOJ-a, 10 načelnika Političkog odsjeka, 3 načelnika veze, i 5 zamjenika, 6 referenata saniteta, 3 komandira i 2 politička rukovodioca u brigadnom sanitetu i 13 higijeničara.

U Štabu 1. proleterske divizije 23, od kojih: 4 komandanta i 1 zamjenik, 1 politički komesar i 2 zamjenika, 2 člana Politodjela i 13 referenata raznih službi.

U Štabu korpusa 4, od kojih: 1 zamjenik komandanta, 1 politički komesar, 1 upravnik baze i 1 upravnik korpusne bolnice.

U borbi za slobodu, za bolji i sretniji život, za bratstvo i jedinstvo svih naroda i narodnosti Jugoslavije, od 6.274 borca Brigade u toku rata poginulo je 2.297 boraca i starješina od kojih 434 člana KPJ i 210 članova SKOJ-a. U 1942. godini poginulo je njih 81, u 1943. 723, u 1944. 596, i u 1945. godini 897 boraca, odnosno 2.165 muškaraca i 132 žene.

Od ukupnog broja poginulih, njih 1.186 rođeno je na području SR Bosne i Hercegovine, od kojih samo sa terena opštine Bosanski Petrovac 478, a 370 sa područja opštine Drvar. Sa područja SR Srbije poginulo je 728, od kojih 48 sa područja AP Vojvodine i 2 sa AP Kosova. Sa područja SR Hrvatske poginulo je 181, SR Slovenije 30, SR Crne Gore 15. Pored njih, poginulo je 40 Italijana, 1 Rus, 1 Poljak i 1 Bugarin.

Prema godinama starosti, poginuli su rođeni: 7 njih rođeno do 1900. godine, 14 od 1901. do 1905, 86 od 1906. do 1910, 201 od 1911. do 1915, 208 od 1916. do 1919, 1.106 od 1920. do 1925. i 245 od 1926. do 1930, dok za 430 poginulih boraca nije utvrđena godina rođenja. Pretpostavlja se da su to bila mlađa godišta.

Prema socijalnom sastavu poginulo je: 626 radnika, 1.340 zemljoradnika, 120 žena-đomačica, 59 đaka, 7 studenata, dok ih je 145 pripadalo drugim profesijama.

Prema godinama stupanja u NOB, njih 673 stupila su u borbu 1941, 335 u 1942, 304 u 1943, 836 u 1944. i 31 u 1945. godini, dok za 118 boraca nije utvrđeno vreme stupanja u NOB.

Prema godinama stupanja u Brigadu, njih 861 bili su borci od 1942, 419 od 1943, 791 od 1944, 67 od 1945, dok za 163 poginula borca nisu utvrđeni podaci.

Prema nacionalnom sastavu poginulo je 2.015 Srba, 116 Hrvata, 40 Slovenaca, 30 Muslimana, 16 Crnogoraca, 26 Mađara, 40 Italijana, 2 Rumuna, 1 Rus, 1 Poljak, 1 Bugarin i 1 Jevrej, dok za ostalih 9 nije utvrđena nacionalna pripadnost.

Prema funkciji koju su obavljali poginuli su: 1 komandant divizije, 4 zamjenika komandanta Brigade, 1 politički komesar Brigade, i 1 zamjenik, 11 komandanata bataljona i 5 zamjenika, 3 politička komesara bataljona i 1 politički komesar divizionu, 4 zamjenika komesara bataljona i 1 zamjenik komesara divizionu, 60 komandira četa i 26 političkih komesara četa, 12 zamjenika komandira četa i 9 zamjenika političkih komesara četa, 1 komandir baterije i 1 zamjenik političkog komesara čete, 148 komandira vodova i 57 vodnih političkih delegata, 116 desetera i 23 zastavnika Brigade.

Karakteristično je da je samo iz 1. čete 1. bataljona poginulo 9 komandira četa, iz 2. čete 3. bataljona 7, dok su iz 2. čete 2. bataljona

poginula 4 komandira čete. Poginulo je 95 sanitetskih rukovodilaca od kojih: 1 referent saniteta bataljona, 19 četnih bolničara, 23 žene-četne bolničarke i 52 vodna bolničara.

Takođe poginuli su: 1 rukovodilac Politodjela, 1 obavještajni oficir Brigade, 3 obavještajna oficira bataljona, 1 omladinski rukovodilac Brigade, 2 omladinska rukovodioca bataljona, 4 omladinska rukovodioca četa, 4 intendanta i 1 zamjenik u bataljonu, 3 ekonoma četa, 1 rukovodilac kulturno-prosvjetne ekipe, 1 ratni dopisnik, 1 odbornik, 1 član sreskog komiteta KPJ i 1.713 boraca, od kojih 23 puškomitraljesca i 10 kurira.

Najveći broj boraca poginuo je: u borbama oko Teslića 60, u četvrtoj neprijateljevoj ofanzivi 106, pred početak i u toku pete neprijateljeve ofanzive preko 300, a samo na Sremskom frontu 715, koji su se tada nalazili u sastavu Brigade, i 28 koji su se nalazili kao prekomandovani u drugim jedinicama. U rejonu Pleternice poginulo je 217, a u borbama na prilazima Zagrebu 136 boraca. Velike gubitke Brigada je pretrpila i u borbama za Bugojno, Travnik, Banju Luku, Glamoč, Livno, Crni Vrh, Valjevo i druga mjesta.

Iz navedenih podataka vidi se da je 3. krajiška proleterska brigada bila popunjena iz svih krajeva Jugoslavije i, u pravom smislu, bila je jugoslovenska, a po socijalnom sastavu i starosnoj strukturi, proleterska i izrazito omladinska.

Trinaest boraca 3. krajiške proleterske brigade proglašeno je narodnim herojima Jugoslavije, a 16 njenih boraca proizvedeno je u čin generala Jugoslovenske narodne armije.

Za postignute rezultate u borbama, hrabrost i požrtvovanje njenih boraca, izvanrednu borbenu gotovost i moralno-političko stanje, Brigada je dobila najveća odlikovanja iz perioda drugog svetskog rata i to: Orden narodnog oslobođenja, Orden narodnog heroja, Orden bratstva i jedinstva i Orden partizanske zvijezde prvog reda.

Pet puta posebno i tri puta u okviru 1. proleterske divizije pohvaljena je od Vrhovnog komandanta NOV Jugoslavije. Dva puta je pohvaljena od Operativnog štaba za Bosansku krajinu. Za postignute rezultate u borbi, za vrijeme takmičenja, u toku druge polovine 1944. godine proglašena je od Štaba 1. proleterskog korpusa Uzor-brigadom.